KUZATUV KENGASHLARINING OTM BOSHQARUVIDAGI ROLI VA VAKOLATLARINI KENGAYTIRISH: FINLYANDIYA VA QOZOG‘ISTON MISOLIDA

Azamov Jasurbek Murodovich
Qo‘qon davlat universiteti dotsenti,
yuridika fanlari doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim muassasalari (OTM) boshqaruvida kuzatuv (vasiylik) kengashlarining o‘rni va vakolatlari tahlil qilingan. Finlyandiya va Qozog‘iston tajribasi qiyosiy o‘rganilib, kengashlarning tarkibi, tashkil etilish tartibi, strategik va moliyaviy vakolatlari hamda hisobdorlik mexanizmlari ko‘rib chiqilgan. O‘zbekiston OTMlarida kengashlarning real ta'sirini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kuzatuv kengashi, universitet boshqaruvi, tashqi a'zolar, avtonomiya, hisobdorlik, rektor saylovi, strategik boshqaruv.

Universitetga avtonomiya berish uning ustidan nazoratni butunlay olib tashlash degani emas. Davlat kundalik buyruqlardan voz kechganda, strategiya, resurslardan foydalanish va natijalar uchun javobgarlikni kim ko‘tarishi masalasi paydo bo‘ladi. Dunyo tajribasida eng keng tarqalgan javob — universitet bilan jamiyat o‘rtasida "bufer" vazifasini bajaruvchi, tarkibida tashqi a'zolar bo‘lgan kuzatuv kengashidir. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda OTMlarda kuzatuv kengashlari tashkil etilib, akademik va moliyaviy mustaqillikni kengaytirish yo‘nalishi belgilandi. Biroq amaliyotda kengashlar ko‘pincha maslahat organi sifatida ishlayapti, ularning qarorlari rektor yoki vazirlik qarorlariga real ta'sir ko‘rsatmaydi. Shu bois kengashlarning huquqiy maqomi va vakolatlarini kengaytirish masalasi dolzarb.

Boshqaruv nazariyasida universitet kengashlarining uchta vazifasi ajratiladi: strategik (missiya, rivojlanish strategiyasi va ustuvor yo‘nalishlarni tasdiqlash), nazorat (rahbariyat faoliyati, moliyaviy intizom va natijalarni kuzatish) hamda ko‘prik (universitetni davlat, biznes va jamiyat bilan bog‘lash, tashqi resurslarni jalb qilish). Yevropa universitetlari assotsiatsiyasi (EUA) tahlillariga ko‘ra, tashkiliy avtonomiyaning muhim ko‘rsatkichlari — kengash tarkibi, tashqi a'zolar ulushi, a'zolarni kim tayinlashi va rahbarni kim tanlashi. Kengash kuchli bo‘lishi uchun uch shart zarur: qonuniy mustaqillik (a'zolar bevosita vazirlikka bo‘ysunmasligi), malakali tarkib va aniq vakolatlar. Faoliyatda ikki xavf bor:

kengash rektorning "rezina shtampi"ga aylanishi yoki operativ boshqaruvga aralashib, rahbariyat vakolatini cheklashi. Samarali modelda kengash "nima va nima uchun" savollariga, rahbariyat esa "qanday" savoliga javob beradi.

Finlyandiya tajribasi, 2009-yilgi Universitetlar to‘g‘risidagi qonun (2010-yil 1-yanvardan kuchga kirgan) universitetlarni davlat idoralaridan mustaqil yuridik shaxslarga aylantirdi: ular jamoat huquqi bo‘yicha korporatsiya yoki xususiy huquqdagi fond shaklida (Aalto va Tampere universitetlari fond shaklida) faoliyat yuritadi. Universitet o‘z mulkiga, buxgalteriyasiga va ish beruvchi maqomiga ega, bu esa kengashga real vakolat berish uchun poydevor bo‘ldi.

Kengash (hallitus) tarkibida jamoa vakillari (professorlar, boshqa xodimlar, talabalar) bilan birga universitetdan tashqari a'zolar ham bo‘lishi shart; qonunda ularning minimal ulushi belgilangan, rais esa odatda tashqi a'zolar orasidan saylanadi. Ular sifatida biznes, fan, madaniyat va jamoat sohasi vakillari, ko‘pincha xalqaro mutaxassislar jalb qilinadi, bu esa qarorlarga jamiyat va ish beruvchilar nuqtayi nazarini kiritadi.

Kengash strategiya va faoliyat yo‘nalishlarini, yillik byudjet va moliyaviy rejani tasdiqlaydi, hisobotni ko‘rib chiqadi; rektorni tanlaydi va lavozimdan ozod etadi (rektor kengash oldida hisobdor); umumiy ichki tuzilma va nizomlarni belgilaydi; mulk va investitsiya qarorlarini nazorat qiladi. Rektorni tayinlash va hisobdorligi kengash qo‘lida bo‘lgani uchun uning qarorlari amalda bajariladi. Davlat esa muddatli kelishuvlar va moliyalashtirish formulasi orqali ta'sir qiladi, kundalik boshqaruvga aralashmaydi.

Aalto universiteti (2010) uchta universitetning birlashishidan tashkil topgan va xususiy huquqdagi fond shaklida ishlaydi. Davlat endaument fondiga mablag‘ ajratib, xususiy donorlar hissasini qo‘shimcha mablag‘ bilan to‘ldirdi. Bunda kengash nafaqat strategiyani, balki fandrayzing va investitsiya siyosatini ham belgilaydi; tashqi a'zolarning tarmoqlari va obro‘si donorlarni jalb qilishda muhim rol o‘ynadi.

Qozog‘istonda boshqaruv islohoti 2010-yillar o‘rtalaridan jadallashdi. 2018-yilgi qonunchilik o‘zgarishlari OTMlarga o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, ichki tuzilma va xodimlar ish haqini belgilashda keng erkinlik berdi hamda kuzatuv kengashlarini tashkil etish talabini joriy etdi. Ko‘plab milliy va yetakchi universitetlar notijorat aksiyadorlik

jamiyati (NKAO) shakliga o‘tkazilib, boshqaruv korporativ tamoyillarga yaqinlashtirildi. Kengashlarda universitet vakillari bilan birga davlat organlari, biznes, jamoat tashkilotlari, ish beruvchilar va ba'zan xorijlik mutaxassislar ishtirok etadi; ular strategiyani, byudjet va moliyaviy hisobotlarni, ichki nizomlarni ko‘rib chiqadi va tasdiqlaydi, rektor nomzodini tanlov asosida ko‘rib chiqadi.

Nazarbayev universiteti alohida qonun asosida faoliyat yuritadi va uni Homiylar kengashi (Board of Trustees) qo‘llab-quvvatlaydi. Bu xalqaro hamkorlar bilan ishlash, endaument fondini boshqarish va yuqori ish haqi siyosatini yuritish imkonini berdi, biroq model katta davlat resursi talab qiladi va boshqa OTMlarga to‘liq ko‘chirilmaydi. Qozog‘iston tajribasida muammolar ham kuzatildi: kengash qarorlari ayrim hollarda davlat organlari yoki rektor nuqtayi nazariga bog‘liq bo‘lib qolgan, tashqi a'zolarning faolligi va malakasi har xil, a'zolar uchun tayyorlov va rag‘batlantirish tizimi yetarli emas. Demak, kengashning tashkil etilishi o‘z-o‘zidan natija bermaydi — ta'sir a'zolar malakasi va qonuniy kafolatlarga bog‘liq.

Qiyosiy tahlil

Mezon	Finlyandiya	Qozog‘iston	O‘zbekiston (hozirgi holat)
Huquqiy maqom	Mustaqil yuridik shaxs (korporatsiya yoki fond)	Notijorat aksiyadorlik jamiyati va davlat OTMlari	Asosan davlat muassasasi
Tashqi a'zolar	Qonunda minimal ulush belgilangan	Biznes, davlat va jamoat vakillari	Cheklangan, ulush aniq belgilanmagan
Rektor tanlovi	Kengash tanlaydi va nazorat qiladi	Kengash ishtirokida tanlov asosida	Kengashning ta'siri cheklangan
Byudjet	Kengash tasdiqlaydi	Kengash ko‘rib chiqadi	Asosan vazirlik tasdiqlagan smeta

Hisobdorlik	Kengash oldida	va	davlat organ	Kengash va vakolatli oldida	Asosan vazirlik oldida

Finlyandiya modelining kuchi kengashning yuridik mustaqilligi va rektorni tayinlash vakolatida. Qozog‘iston modeli esa tez islohot qilish va korporativ tuzilmaga o‘tish borasida O‘zbekistonga yaqin va amaliy namuna bo‘la oladi.

O‘zbekiston OTMlarida kuzatuv kengashlarining muammolari. Milliy amaliyot tahlili quyidagilarni ko‘rsatadi: vakolatlar yetarli emas — qarorlar ko‘p hollarda tavsiyaviy, strategiya va byudjetni tasdiqlash vakolati vazirlik bilan bog‘liq; tashqi a'zolar ulushi, tanlash mezonlari va manfaatlar to‘qnashuvining oldini olish qoidalari aniq emas; rahbarni tanlash va hisobdorligida kengash roli past; kengash a'zolari uchun kotibiyat, ma'lumot bilan ta'minlash va tayyorlov tizimi rivojlanmagan; majlislar, qarorlar va ko‘rsatkichlar haqidagi ma'lumotlar ochiq e'lon qilinmaydi; qat'iy smeta sharoitida kengashning byudjet bo‘yicha qarori mazmunsiz bo‘lib qoladi.

Xulosa, Finlyandiya va Qozog‘iston tajribasi kuzatuv kengashi universitet avtonomiyasining muhim kafolati ekanini, uning samaradorligi esa to‘rtta omilga bog‘liqligini ko‘rsatadi: yuridik mustaqillik, tashqi a'zolar malakasi, rektorni tanlash va nazorat qilish vakolati hamda moliyaviy qarorlarga real ta'sir. Faqat rasmiy tuzilma sifatida mavjud kengash boshqaruv sifatini o‘zgartirmaydi. O‘zbekiston uchun asosiy vazifalar: kengash vakolatlarini qonun darajasida mustahkamlash, tashqi a'zolar ulushini oshirish, rektor tanlovi va hisobdorligida kengash rolini kuchaytirish, byudjet va strategiya bo‘yicha tasdiqlash huquqini berish hamda shaffoflik va etika qoidalarini joriy etish. Bu choralar boshqaruv sifatini oshiradi, avtonomiyani hisobdorlik bilan uyg‘unlashtiradi va jamiyat ishonchini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar (tavsiya etilgan ro‘yxat)

1. Universities Act (558/2009), Finland. — Finlex ma'lumotlar bazasi.

2. Estermann T., Nokkala T., Steinel M. University Autonomy in Europe II: The Scorecard. — Brussels: EUA, 2011.

3. Salmi J. The Challenge of Establishing World-Class Universities. — Washington: World Bank, 2009.

4. Qozog‘iston Respublikasining "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonuni va 2018-yildagi o‘zgartirishlar.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.
6. O‘zbekiston Respublikasining "Ta'lim to‘g‘risida"gi Qonuni (2020).